

Пригаріна Т.
(Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАДИЦІЇ У СВЯТКОВІЙ ОБРЯДОДІЇ

Питання традиційності в культурі найбільш гостро постає останнім часом у зв'язку із новими механізмами трансформації у багатьох галузях культури. Постають проблеми ролі старшого покоління родини, первісного колективу у різних його виглядах щодо механізму передавання та збереження традицій. Традиція, за формулюванням К.Чистова, це низка зв'язків сучасного із минулим¹. За допомогою цієї низки відбувається відокремлення досвіду, його стереотипізація, а також передання стереотипів. Традиція, таким чином, є колективною пам'яттю суспільства.

Предметом нашої уваги є дослідження механізму функціонування традицій в святковій обрядодії традиційних суспільств. Тексти обрядодій функціонують у колективі як скорочена програма, що містить важливу з точки зору колективу символічну інформацію. Такі тексти є повідомленнями з певною структурою². Розглядаючи обрядодію як текст, що утворився і функціонує завдяки колективній пам'яті, варто звернутись до різних систем символіки, тобто різних мов, що використовуються в обрядодіях як моделюючі підсистеми³.

На думку Ю.М.Лотмана, історично первісним було висловлювання на природній мові, далі відбувалось його перетворення на ритуалізовану формулу, тобто утворювався текст. Наступним етапом було об'єднання таких формул у текст вищого порядку. При цьому особливий зміст отримували випадки, коли збігали-

ся тексти на суттєво різних мовах, наприклад мовне висловлювання й ритуальний жест⁴.

Будемо вважати, що будь-яка обрядодія складається з декількох елементів-текстів. Такими елементами-текстами, на нашу думку, можна вважати, по-перше, висловлювання на стадіально різних мовах. Наприклад, серед річного календарного циклу слов'янського населення Бессарабії існує досить багато обрядових дій, складовими яких є з одного боку поганські елементи, з іншого – християнські, які здебільшого не викреслюються у свідомості людей як окремі явища. Так, при святкуванні Йорданії (Водохрещі) дотримувались посту, йшли на церковну службу і поруч з цим роздавали худобі залишки куті і калача, вважаючи, що це сприяє збільшенню молока та яєць (с. Мирне). По-друге, як окремі складові – тексти на терені поліетнічного регіону постають елементи обрядодій, що належали різним етнічним культурам.

Таким чином, обрядодія постає як складний текст, що містить хоча б декілька елементів-текстів, утворених різним шляхом. Виходячи з цього, функціонування традиції у святковій обрядодії безпосередньо пов'язане із довгостроковістю функціонування окремих текстів у колективної пам'яті. Окрім цього, слід зазначити, що будь-які тексти-елементи обрядових комплексів належать до декількох рівнів, які умовно можна визначити як:

© Пригаріна Т., 1999.

- родинний, інтимний, хатній;
- Церковний, або Церковно-громадський;
- громадський, або масовий, не пов'язаний із Церквою.

У процесі дослідження механізмів функціонування окремих елементів-текстів в колективній пам'яті на прикладі трансформації святкових комплексів слов'янської людності Південної Бессарабії, здалося можливим виділити тексти, що зникають з арсеналу колективної пам'яті, а також з'ясувати причини таких трансформацій, зокрема зв'язок традиції у святковій обрядодії з політикою уряду в окремих галузях.

Район Південної Бессарабії дає можливість для останнього аспекту дослідження, оскільки протягом ХХ сторіччя входив до складу чотирьох політичних утворень.

Джерельною базою нашої роботи є польові етнографічні дослідження Одеського Держуніверситету, які проводились протягом 1995–1998 років на терені Південної Бессарабії в українських, російських та болгарських селах. Головна кількість наших респондентів складається з жінок віком до 1930 року народження.

Святкова обрядова культура традиційно в етнологічній літературі належить до галузі духовної культури, одною з головних ознак якої є відсутність її матеріалізованих результатів. Обрядові дії існують лише в момент їх безпосереднього відтворення, отже в періоди між актами відтворення вони існують лише у свідомості виконавців. Певна повторюваність відтворення обрядової дії з однаковими елементами-текстами обумовлює наявність традиції. Традиція, у свою чергу, обумовлює сталість функціонування форм культури і таким чином наявність факторів, що забезпечують її відновлення. Існування таких факторів (стереотипів) пов'язано із періодичним повторю-

ванням певних ситуацій і потреб⁵. Таким чином, зникнення текстів обрядодії пов'язано із зникненням ситуацій і потреб, що утворюють необхідність її відновлення. Які ж ситуації й потреби мусять лишатися незмінними, щоб незмінною лишалася обрядовість, принаймні у головних своїх рисах?

Протягом усієї історії людства формувалися уявлення як про раціональний, так і про ірраціональний засоби впливу на навколишнє середовище. Найбільш актуальною проблемою підкорення й контролю над природою стає з виникненням виробничого господарства, зокрема – землеробства. Виникають величезні обрядові комплекси, що мусять поруч з практичною діяльністю людини забезпечити їй, її родині, громаді врожай і добробут. Оскільки слов'янська людність є традиційно землеробською, її обрядовість має аграрно-магічний характер. Своє відображення в обрядовості знайшли стародавні погляди на природу, спроби вплинути на неї. Ситуацією, що повторюється, у даному випадку, є природний річний сільськогосподарський цикл; потребою, що повторюється – необхідність забезпечити врожай. Окрім цього, важливе значення має система землекористування на окремому терені, її непорушність, або відсутність суттєвих змін протягом певного часу.

Ще одним елементом календарної обрядовості, неодмінно присутнім у більшості обрядових комплексів, є релігійні відправи. Людність, що була об'єктом дослідження – українці, росіяни, болгары, – здебільшого православно-християнська (виняток складають «липоване»-старообрядці). Ставлення духівництва до аграрної обрядовості було подвійним. З одного боку, вже з початку прийняття християнства, церковні діячі проводили активну боротьбу проти поганських, «бесовських» народних обрядодій та ігор. З іншого боку, Церква намагалася підкори-

ти народну обрядовість, надати їй хоча б зовнішню християнської форми. Сільські панотці брали участь в окремих обрядодіях, іноді самі відтворювали дії, які з ортодоксальної християнської точки зору муслили б кваліфікуватися як «колдовські»⁶. Якщо перший намір (повне викоренення поганських обрядодій) здійснити не вдалося, то другий (підкорення поганської обрядовості) мав успіх. Це пояснюється, на нашу думку, ще й тим, що в самому християнстві існує велика кількість аграрних елементів. До ХХ сторіччя у багатьох святкових комплексах і окремих святах зберігалися як елементи, пов'язані безпосередньо з церковними відправами, так і такі, що не мають відношення до канонів Церкви (наприклад, вшанування баби-повитухи, русалчині проводи та інші). Але, не зважаючи на наявність цих елементів. Церква протягом багатьох століть має одну з важливіших функцій в житті традиційного суспільства – сільської громади. Вона стала своєрідним календарем у людській свідомості. З Церкви люди дізнаються про час проведення наступного свята; серед респондентів українських, російських та болгарських сіл Бессарабії досить часто на запитання про дату тої або іншої події зустрічаються відповіді типу «я народилася на Федосью-колосницю»; «це було між Різдом й Водохрещами»; «під час Великого посту» та ін. Церква, таким чином, виступає маркером часу.

Отже, земля, землекористування і Церква є важливими чинниками відтворення традицій в святковій обрядовості традиційного суспільства, яке являє собою сільська громада.

Але традиційне суспільство, зокрема сільська громада досліджуваного регіону, не існує у вакуумі. Воно являє собою частину політичного утворення із власним урядом. Отже, від ставлення цього уряду до двох вищенаведених чинників збереження традицій у календарній обря-

довості (землекористування й релігійних питань) певною мірою залежить «повторюваність ситуацій і потреб», а, отже, зберігання традицій або впровадження інновацій.

Протягом 20–60-х років регіон Південної Бессарабії належав до двох політичних утворень – королівства Румунія й Радянського Союзу (остаточно з 1944 року). Відразу після входження регіону до складу Румунії (1918) проводилася земельна реформа, за якою більшість земель, що встигла конфіскувати Радянська влада протягом місяця у 1917 році, повертались попереднім землевласникам. Що стосується політики уряду в галузі релігійних справ, то цих питань він майже не торкався. Таким чином, система землекористування й релігійних відправ залишилася майже незмінною.

Після впровадження в регіоні радянського уряду, розпочалися, навпаки, суттєві зміни: колективізація, виселення куркулів та руйнація церковних споруд поруч із антирелігійною пропагандою.

З обрядових комплексів, зокрема передвеликоднього й великоднього циклів, які, на жаль, не можемо тут навести в повному обсязі, зникають елементи-тексти, що умовно можна віднести до громадського рівня: пісні та ігри протягом Великого посту, що в період 20–40-х років мали назву «посні пісні» – українці, росіяни; звичай «лазаруване» – дівочий обхід усіх домівок у населеному пункті в Лазорську суботу напередодні Вербної неділі – болгар; великодня гойдалка – українці, «гульня» – дівочий танок під час Великодня з хустками – росіяни, «хоро на кюші» – болгар.

Отже, свята календарного року в традиційному суспільстві у слов'ян мають два необхідних чинники: землекористування й релігійні відправи, що загалом відображає природу календарної обрядовості – первісна аграрна магія та пізніші християнські пояснення до обрядодій.

Від політики урядів в галузях цих напрямків певною мірою залежить збереження або припинення традиції у святковій обрядодії. Отже, на підставі вищенаведеного, можна зробити висновок про зникнення усіх елементів-текстів, що належать до громадського рівня у 50–60-ті роки. Нам здається, що окрім постійно впливаючих на традиційне суспільство факторів (повернення ціннісної орієнтації у бік міста; виникнення надконтактного типу трансмісії – школа, радіо; впровадження промислового виробництва; розвиток засобів матеріальної фіксації

явищ духовної культури – книги, звуко- нотатки; впровадження телебачення й кіно у побут і т. ін.) має місце вплив політичних післявоєнних процесів – колективізації, розкуркулення, руйнації Церков, які зруйнували структуру життя сільської громади. Підтверджує це й той факт, що обрядовість 20–40-х рр. не зазнала таких суттєвих змін у порівнянні з обрядовістю кінця XIX – початку XX сторіччя, які зазнали обрядові комплекси у 50–60-х роках порівняно з 20-40 роками.

¹ Чистов К.В. Традиция и вариативность // СЭ. – 1983. – № 2. – С. 14–22.

² Огибенин Б.Л. К вопросу о значении в языке и некоторых других моделирующих системах // Труды Тартусского университета. – Тарту, 1965. – Вып. 181. – Т. 11. – С. 50–57.

³ Там само. – С. 56.

⁴ Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста // Труды Тартусского университета. – Тарту, 1981. – Вып. 515. – № 5. – С. 131–176.

⁵ Чистов К. Названа праця. – С. 15.

⁶ Соколова В. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев, белорусов. – М., 1979. – С. 5–6.